अथ श्रीदामोदराष्टकम्

तत्रैव—

नमामीश्वरं सच्चिदानन्दरूपं, लसत्कुण्डलं गोकुले भ्राजमानम् ।
यशोदाभियोलूखलाद्धावमानं, परामृष्टमत्यन्ततो द्रुत्य गोप्या ॥१९९॥

श्रीराधासहितं नत्वा श्रीदामोदरमीश्वरम् । दामोदराष्टकव्याख्यादिरेषा दर्श्यतेऽधुना ॥

तत्राग्रे किमपि प्रार्थयितुमादौ तस्य तत्त्वरूपलीलागुणादिविशेषेणोत्कर्ष-विशेषं गोकुलप्रकटितनिज-भगवत्तासारसर्व्वस्वभूतं वर्णयन् भक्त्यादौ नमस्करोति नमामीति। तच्च मङ्गलार्थं सर्व्वकर्म्मसु प्रागेव दास्यविशेषेण विधानादादौ निर्द्दिष्टम् । कम् ? ईश्वरं सर्व्वशक्तिमन्तं जगदेकनाथं निजप्रभुं वा । तत्राद्यः पक्षः स्तुत्यादिशक्त्यर्थः, द्वितीयः परमनन्यतार्थः, अन्त्यश्च भक्तिविशेषेणेति दिक् । कथम्भूतम् ? सच्चिदानन्दरूपं सच्चिदानन्दघनविग्रहमित्यर्थः; इति तत्त्वविशेषेणोत्कर्षविशेष उक्तः । सौन्दर्य्यविशेषेणोत्कर्षविशेषमाह—लसन्ती श्रीयशोदाभिया धावमानात् सततबाल्यक्रीड़ाविशेषपरत्वादा निरन्तरं लीलतया गण्डयोः क्रीड़न्ती कुण्डले यस्य तम् ; इति श्रीमुखशोभाविशेष उक्त ; यद्वा, श्रीगण्डचुम्बन हासीभाग्यतः कुण्डलयोः सर्व्व-विभूषणेषु मुख्यत्वात्ताभ्यां तानि सर्व्वाण्येवोपलक्ष्यन्ते ; ततश्च लसन्ती शोभमाने कुण्डले यस्मात् तं भूषण-भूषणाङ्गमित्यर्थः। अतएवोक्तं श्रीगोपीभिर्दशमस्कन्धे (२९।४०)—'त्रैलोक्यसौभगमिदञ्च निरीक्ष्य रूपं, यद्गोद्विजद्रुममृगाः पुलकान्यविभ्रन्' इति, उद्धवेन च तृतीयस्कन्धे (२।१२)—'विस्मापनं स्वस्य च सौभगर्द्धेः, परं पदं भूषणभूषणाङ्गम्' इति। परिवारविशेषेणोत्कर्षविशेषमाह—गोकुले गोपगोपीगोवत्सादिनिवासे भ्राजमानं, योग्यस्थानविशेषे पूर्व्वतोऽप्युत्कर्षविशेषप्रकटनेन गोकुलस्य स्वाभाविकशोभाविशेषेण वा शोभमानम्; तच्च श्रीदशमस्कन्धादौ (३२।१४)—'चकास गोपी-परिषद्गतोर्ऽच्चित,-स्त्रैलोक्यलक्ष्म्येकपदं वपुर्दधत्' इत्यादिनोक्तम् । लीलाविशेषेणोत्कर्षविशेषमाह—यशं देति सार्द्धेन । यशोदाया मातुःसकाशाद्भिया दधिभाण्डभेदनाद्यपराधकृतभीत्या उदूखलात् शिक्यस्थितनवनीतचौर्य्यार्थमुद्वर्त्त्य तले समारूढ़ादुदूखलतः धावमान त्वयापसरन्तम् । अत च विशेषापेक्षकैर्दशमस्कन्ध-नवमाध्यायोक्तम् (८-९)—'उदूखलाङ्घ्रेरुपरि व्यवस्थितं,मर्काय कामं ददतं शिचि स्थितम् । हैयङ्गवं चौर्य्यविशङ्कितेक्षणं, निरीक्ष्य पश्चात् सुतमागमच्छनैः॥ तामात्तयष्टिं प्रसमीक्ष्य सत्वर,-स्ततोऽवरुह्यापससार भीतवत् । गोप्यन्वधावन्न यमाप योगिनां, क्षमं प्रवेष्टुं तपसेरितं मनः ॥' इत्याद्यनुसन्धेयम् । ततश्च अत्यन्ततो द्रुत्य वेगेन धावित्वा, समासैकपद्येन यवादेशः, गोप्या श्रीयशोदया परा आमृष्टं पृष्ठतो धृतम्;अत्र च अत्यन्ततो द्रुत्येत्यनेन श्रीयशोदाया अपि स्तननितम्बगौरवादि-सौन्दर्य्यविशेषः स्नेहविशेषश्च सूचितः। गोप्येति प्रेमोक्तिपरिपाट्या गोपजातीनामेव तादृशं महासौभाग्यमिति ध्वनितम् । परामृष्टमित्यनेन तस्यां भगवतः स्नेहविशेषो ध्वनित इति दिक् । अत्र च (श्रीभा १०।९।१०)—'अन्वञ्चमाना जननी बृहच्चल,-च्छ्रोणीभराक्रान्तगतिः सुमध्यमा । जवेन विस्रंसितकेशबन्धन,-च्युतप्रसूनानुगतिः परामृशत् ॥' इत्यर्थोऽनुसन्धेय ॥१९९॥

अथ श्रीदामोदराष्टकम्

उक्त स्थान में ही वर्णित है - जिनके कर्णद्वय दोदुल्यमान कुण्डलद्वय के द्वारा शोभित हैं, जो गोकुल-धाम में सदा विराजमान हैं, जो नवनीत हरण अपराध के कारण मा यशोदा के भय से उदूखल से लम्फ प्रदान पूर्वक (छलाँग मारकर) धावमान हैं, एवं यशोदा ने भी पीछे भागकर जिनकी पीठ पकड़ी थी, उन सच्चिदानन्द रूप ईश्वर को मैं प्रणाम करता हूँ ॥१९९॥

रुदन्तं मुहुर्नेत्रयुग्मं मृजन्तं, कराम्भोजयुग्मेन सातङ्कनेत्रम् ।
मुहुःश्वासकम्पत्रिरेखाङ्ककण्ठ,-स्थितग्रैवदामोदरं भक्तिबद्धम् ॥२००॥
इतीदृक्स्वलीलाभिरानन्दकुण्डे, स्वघोषं निमज्जन्तमाख्यापयन्तम् ।
तदीयेशितज्ञेषु भक्तैर्जितत्व, पुनः प्रेमतस्तं शतावृत्ति वन्दे ॥२०१॥

तदनन्तरलीलाविशेषं वदन् (श्रीभा १०।९।११) 'कृतागसं तं प्ररुदन्तमक्षिणी, कषन्तमञ्जन्मषिणी, स्वपाणिना । उद्वीक्षमाणा भयविह्वलेक्षणं, हस्ते गृहीत्वा भिषयन्त्यवागुरत ॥' इत्यर्थमाह— रुदन्तमिति । मातृहस्ते यष्टिं दृष्ट्वा तया ताड़नमाशङ्क्य भीतत्वादि-प्रदर्शनेन तत्परिहरणाय क्रन्दन्तम्, अतएव कराम्भोज-युग्मेन नेत्रयुग्मं मृजन्तं युगपन्मार्ज्जयन्तम्, एतच्च बाल्यलीलाविशेषस्वभावतः; यद्वा, भयावेशेन सद्योऽनुगच्छतोऽश्रुणो निष्कासनार्थं, यद्वा, अश्रुधारापसरणार्थमिति दिक् । यतः सातङ्के सशङ्के नेत्रे अपि, किं पुनर्मनो यस्य तं, यद्वा, सभयनिरीक्षणनेत्रयुगमित्यर्थः । ततश्च ताड़नपरिहारार्थमिदमपि लीलान्तरमूह्यम् । किञ्च, मुहुःश्वासेन रोदनावेशकृतेन कम्पात् कम्पमानं, त्रिरेखाङ्के कम्बुवद्रेखात्रयचिह्ने कण्ठे स्थितं ग्रैवं ग्रैवेयकं सर्व्वं ग्रीवाभूषणं मुक्ताहारादि यस्य; दाम उदरे यस्य; अनेन च (श्रीभा १०।९।१४)—'गोपिकोलूखले दाम्ना बबन्ध प्राकृतं यथा' इत्युक्तम् । दाम्नोदरे उलूखले चोभयतो बन्धनमुक्तं, तदेवाभिव्यञ्जयन् भक्तवश्यता-विशेषेणोत्कर्षविशेषमाह- उक्तयैव मातुः स्वविषयकया तस्य वा मातृविषयकया बद्धं स्वीकृतबन्धनं, न तु पाशवर्गबलात्, सर्व्वतः समुच्चितैरप्यनन्तैः पाशैर्न्यूनद्व्यङ्गुलापूरणात् । तच्चोक्तं (श्रीभा १०।९।१५-१७)— तद्दाम बध्यमानस्य स्वार्भकस्य कृतागसः । द्व्यङ्गुलोनमभूत्तेन सन्दधेऽन्यच्च गोपिका ॥ यदासीत्तदपि न्यूनं तेनान्यदपि सन्दधे । तदपि द्व्यङ्गुलं न्यूनं यद्यदादत्त बन्धनम् ॥ एव स्वगेहदामानि यशोदा सन्दधत्यपि' इत्यादि । यद्वा, दामोदरत्वे हेतुः—भक्त्यैव बद्धं वशीकृतं, तथापि स एवार्थः पर्य्यवस्यति । किञ्च, (श्रीभा १०।९।१८-२१)—'स्वमातुः स्विन्नगात्राया विस्रस्तकवरस्रजः । दृष्ट्वा परिश्रमं कृष्णः कृपयासीत् स्वबन्धने ॥ एवं सन्दर्शिता ह्यङ्ग हरिणा भक्तवश्यता । स्ववशेनापि कृष्णेन यस्येद सेश्वरं वशे ॥ नेमं विरिञ्चो न भवो न श्रीरप्यङ्गसंश्रया । प्रसादं लेभिरे गोपी यत्तत् प्राप विमुक्तिदात् ॥ नायं सुखापो भगवान् देहिनां गोपिकासुतः । ज्ञानिनाञ्चात्मभूतानां यथा भक्तिमतामिह ॥' इति एषामर्थः, तथा (श्रीभा १०।१०।२५)- 'देवर्षिर्मे प्रियतमो यदिमौ धनदात्मजौ । तत्तथा साधयिष्यामि यद्गीतं तन्महात्मना ॥' इत्यादेरर्थोऽपि श्रीनारद-भक्त्यपेक्षया यमलार्ज्जुनभञ्जनादि-तत्तल्लीलारूपोऽनेन सूचितः ॥२००॥

गुणविशेषेणोत्कर्षविशेषमाह—इतीति । एवं भक्तवशतया, यद्वा, इत्यनया दामोदरलीलया ईदृशीभिश्च दामोदरलीलासदृशीभिः परममनोहराभिः शैशवीभिः स्वस्य स्वाभिर्वा असाधारणीभिः लीलाभिः क्रीड़ाभिः । 'गोपीभिः स्तोभितोऽनृत्यद्भगवान् बालवत् क्वचित् । उद्गायति क्वचिन्मुग्धस्तद्वशो दारुयन्त्रवत् ॥ बिभर्त्ति क्वचिदाज्ञप्तः पीठकोन्मानपादुकम् । बाहुक्षेपञ्च कुरुते स्वानां प्रीतिं समुद्वहन् ॥' (श्रीभा १०।११।७-८) इत्याद्युक्ताभिः स्वघोषं निजगोकुलवासिप्राणिजातं सर्व्वमेव आनन्दकुण्डे आनन्दरसमयगभीरजलाशयविशेषे

मा यशोदा के हाथ में यष्टि को देखकर जो भय से रोते रोते दोनों हस्तकमलों के द्वारा पुनः पुनः नयन युगल को मार्जन किये थे, एवं जिनके नयनयुगल भय विह्वल थे, पुनः पुनः श्वास ग्रहण से कम्पमान त्रिरेखाङ्कित कण्ठ में जिनके मुक्ताहार दोदुल्यमान हैं, भक्तवश्यता हेतु स्वीकृत बन्धन उन श्रीदामोदरदेव को मैं प्रणाम करता हूँ । २००॥

जिन्होंने इस प्रकार निज बाल्य-लीला द्वारा गोकुलवासिगण को आनन्द सरोवर में निमज्जित किया है, जिन्होंने निज ज्ञाननिष्ठ भक्तों के प्रति "मैं भक्तों से पराजित हूँ" ऐसा भाव प्रकट किया है । मैं पुनर्वार प्रेम पूर्वक उन ईश्वर की शतशत बार वन्दना करता हूँ ॥२०१॥

वरं देव मोक्षं न मोक्षावधिं वा, न चान्यं वृणेऽहं वरेशादपीह।
इदन्ते वपुर्नाथ गोपालबाल, सदा मे मनस्याविरास्तां किमन्यैः? ॥२०२॥
इदन्ते मुखाम्भोजमव्यक्तनीलै,-र्वृत कुन्तलैः स्निग्धरक्तैश्च गोप्या।
मुहुश्चुम्बितं बिम्बरक्ताधरं मे, मनस्याविरास्तामल लक्षलाभैः ॥२०३॥

नितरां मज्जन्तं मज्जयन्तम्. एतदेवोक्तम्— 'स्वानां प्रीतिं समुद्वहन्' इति। यद्वा, घोषः कीर्त्तिर्माहात्म्योत्-कीर्त्तनं वा, स्वस्य स्वानां वा गोपगोप्यादीनां घोषो यथा स्यात्तथा स्वयमेवानन्दकुण्डे निमज्जन्तं परमसुख-विशेषमनुभवन्तमित्यर्थः। किञ्च, ताभिरेव तदीयेशितज्ञेषु भगवदैश्वर्य्यज्ञानपरेषु भक्तैर्जितत्वमात्मनो भक्तवश्यतामाख्यापयन्तम्; भक्तिपराणामेव वश्योऽहं, न तु ज्ञानपराणामिति प्रथयन्तम्, अनेन च 'दर्शयंस्तद्विदां लोके आत्मनो भक्तवश्यताम्, (श्रीभा १०।११।९) इत्यस्यार्थो दर्शितः। तस्यार्थः— तं भगवन्तं विदन्तीति तथा तेषां तज्ज्ञानपराणामित्यर्थः। तान् प्रति दर्शयन्निति, यद्वा, तदीयानां भागवतानां प्रभावा-भिज्ञेष्वेव, न चान्येष्वाख्यापयन्तं, वैष्णवमाहात्म्यविशेषानभिज्ञेषु केवलज्ञानपरेषु भक्तेर्विशेषतस्तन्माहात्म्यस्य च परमगोप्यत्वेन प्रकाशनायोग्यत्वात्। एवञ्च 'तद्विदाम्' इति भृत्यवश्यताविदामित्यर्थो दृष्टव्यः। अतः प्रेमतः भक्तिविशेषेण शतावृत्ति यथा स्यात्तथा शतशतवारान् तमीश्वरं पुनर्वन्दे। अतो भक्तानामवश्यकृत्यं भक्ति-प्रकारविशेषरूपं वन्दनमेव मम प्रार्थ्यं; न त्वैश्वर्य्यज्ञानादीति भावः ॥२०१॥

एवमुत्कर्षविशेषवर्णनेन स्तुत्वा प्रार्थयते— वरमिति द्वाभ्याम्। देव, हे परमद्योतमान! हे मधुरक्रीड़ा-विशेषपरेति वा, वरेशात् सकलवरप्रदानसमर्थादपि त्वत्तः मोक्षं चतुर्थपुरुषार्थं मोक्षस्यावधिं वा परमकाष्ठारूपं घनसुखविशेषात्मकं श्रीवैकुण्ठलोकम्, अन्यच्च श्रवणादिभक्ति प्रकारमहं वरं प्रार्थ्यं, यद्वा, अन्यैर्वरणीयमपि, यद्वा, वरतया इह वृन्दावने न वृणे। इहेत्यस्य परेणापि सम्बन्धः, अत्र च मोक्षादित्रयस्य यथोत्तरश्रैष्ठ्यमुह्यम्। तत्र मोक्षाद्वैकुण्ठलोकस्य श्रैष्ठ्यं श्रीभागवतामृतं त्तरखण्डे व्यक्तमेवास्ति। वैकुण्ठलोकाच्छ्रवणादिप्रकारस्य च श्रैष्ठ्यं, 'कामं भवः स्ववृजनैर्निरयेषु नः स्यात्' (श्रीभा ३।१५।४९) इत्यादिवचनतः श्रवणादि-सिद्ध्या नरकादिष्वपि यत्र तत्र सर्व्वत्रैव वैकुण्ठवाससिद्धेरिति दिक्। तर्हि किं वृणुषे? तदाह—हे नाथ! इह वृन्दावने इदं वर्णितं गोपाल-बालरूपं ते वपुः सदा मे मनसि आविरास्ताम्; अन्तर्यामित्वादिना स्थितमपि साक्षादिव सर्व्वाङ्गसौन्दर्य्यादि-प्रकाशनेन प्रकटं भूयात्। ननु मोक्षादयोऽपि परमोपादेयास्तानपि वृणु, तत्राह— किमन्यैरिति; अन्यैर्मोक्षादिभिर्मम प्रयोजनं नास्तीत्यर्थः, तस्य सर्व्वानन्दकदम्बात्मकत्वात्तत्सिद्ध्यैव सर्व्व-सिद्धेः। तथा तदलाभे निजेप्सितासिद्ध्या विशेषतश्च तुच्छलाभेन शोकविशेषोत्पादनादन्यैरपि किमिति भावः। यद्वा, ननु मोक्षादयो न व्रियन्तां नाम, परमापेक्ष्याणि मदीयश्रीचतुर्भुजादिमूर्त्तिदर्शनसम्भाषणादीनि व्रियतां, तत्राह— किमन्यैरिति। चित्ते त्वदेतच्छ्रीमद्वपुः सदा स्फूर्त्तावेव ममात्यन्तप्रीतिर्नान्यत्रेति भावः। अन्तर्दर्शनमाहात्म्यञ्च श्रीभागवतामृतोत्तरखण्डे तपोलोके श्रीपिप्पलायनेन विवृत्योक्तमस्ति। एवं तस्य प्रार्थनापि स्तुतावेव पर्य्यवस्यति, तस्यैव सर्व्वोत्कृष्टत्वेन प्रार्थनात्, एवमग्रेऽपि ॥२०२॥

तत्र च तव श्रीमुखं परममनोहरं विशेषेण दिदृक्षे, इत्याह— इदमिति। कदाचिद्ध्यानेऽनुभूयमान-

---

हे देव! सर्वविध वर प्रदान में समर्थ, आपके निकट से मोक्ष, मोक्षावधि वैकुण्ठलोक, किंवा अन्य कुछ भी वर लेने का इच्छुक मैं नहीं हूँ। हे नाथ! मेरे मन में इस प्रकार वर्णित भवदीय बालगोपाल मूर्त्ति साक्षाद्भाव से सर्वदा जागरित रहे, अन्य मोक्षादि की मुझे आवश्यकता ही क्या है? ॥२०२॥

हे नाथ! स्निग्ध, अत्यन्त श्यामल कुञ्चित अलकावली वेष्टित, मुहुर्मुहुः यशोदा-चुम्बित एवं बिम्ब-रक्ताधर शोभित भवदीय वदनकमल सदा मेरे मन में प्रकाशित रहे। अन्य किसी प्रकार लक्ष लाभ की आवश्यकता मुझको नहीं है ॥२०३॥

नमो देव दामोदरानन्त विष्णो, प्रसीद प्रभो दुःखजालाब्धिमग्नम् ।
कृपादृष्टिवृष्ट्यातिदीनं बतानु,-गृहाणेश मामज्ञमेध्यक्षिदृश्यः ॥२०४॥
कुवेरात्मजौ बद्धमूर्त्यैव यद्व,-त्त्वया मोचितौ भक्तिभाजौ कृतौ च ।
तथा प्रेमभक्तिं स्वकां मे प्रयच्छ, न मोक्षे ग्रहो मेऽस्ति दामोदरेह ॥२०५॥

मनिर्व्वचनीयसौन्दर्य्यादिकं, तदेव निर्दिशति—मुखमेवाम्भोजं प्रफुल्लकमलाकरत्वं-निखिलसन्तापहारित्व-परमानन्दरसवत्त्वादिना, तन्मे मनसि मुहुराविरास्ताम् । कथम्भूतम् ? अत्यन्तनीलैः परमश्यामलैः स्निग्धैश्च रक्तैश्च कुन्तलैः केशैरलकैर्वा वृतं कमलं भ्रमरैरिवोपरि वेष्टितम्; गोप्या श्रीयशोदया श्रीराधया वा चुम्बितं, मुहुरित्यस्यात्रापि सम्बन्धः, यद्वा, पाठक्रमादत्रैव सम्बन्धः, ततश्च तया महाधन्यया मुहुश्चुम्बितमपि मम मनसि सकृदप्याविरास्तामित्यर्थः । यद्वा, सदेति पूर्व्वगतस्यात्राप्यर्थबलादन्वय एव स्यात् । विम्बवद्रक्तौ अधरौ यस्मिन् तत, ततश्च लक्षलाभैः, अन्यैर्लक्षसंख्यैर्लब्धैरपि प्रयोजनं नास्तीत्यर्थः । निखिलार्थमेवैतत्॥२०३

एवं स्तुतिप्रभावात् सद्यः समुदितेन प्रेमविशेषेण साक्षाद्दिदृक्षमाणस्तत्र चैकं नामसंकीर्त्तनमेव परमसाधनं मन्यमानस्तथैव सकातर्य्यं प्रार्थयते—नम इति । तुभ्यमित्यध्याहार्य्यमेव, तच्च भयगौरवादिना प्रेमवैकल्येन वा साक्षान्न प्रयुक्तम् । हे प्रभो, हे मदीश्वर ! प्रसीद । प्रसादमेवाह—दुःखं सांसारिकं तद्दर्शनजं वा, तस्य जालं परम्परा, तदेवाब्धिः आनन्त्यादिना, तस्मिन् मग्नं माम्, अतएव अतिदीनं परमार्त्तं, यद्वा, तत्र सत्सहायसाधनादिहीनत्वात् परमाकिञ्चनं, यद्वा, मुमूर्षुं जीवन्मृतं वा, तत्र चाज्ञं तत्प्रतीकाराद्यनभिज्ञं, कृपया दृष्टिनिरीक्षणं, तस्या वृष्ट्या परम्परया, कृपादृष्टिरूपामृतवृष्ट्या वा अनुगृहाण, समुद्धृत्य जीवयेत्यर्थः । तदेवाभिव्यञ्जयति—अक्षिदृश्यो मल्लोचनगोचर एधि भव । एवं प्रार्थनाक्रमेण प्रार्थनं कृत, प्रार्थ्यस्य परम-दौर्लभ्येन, सहसा प्रागेव निर्द्देशानर्हत्वात् । अन्तर्दर्शनात् साक्षाद्दर्शनमाहात्म्यञ्च श्रीभगवत्पार्षदैः सन्याय-मुक्तं, श्रीभागवतामृतोत्तरखण्डतो विशेषतो ज्ञेयम । तत्र देव हे दिव्यरूपेति दिदृक्षायां हेतुः, दामोदरेति भक्तवात्सल्यविशेषेणाक्षिदर्शनयोग्यतायाम् ; अतो नान्तो यस्मादित्यनन्तेति कृपादृष्ट्यनुग्रहेण । प्रभो ! हे अचिन्त्यानन्ताद्भुतमहाशक्तियुक्तेति इन्द्रियाग्राह्यस्याप्यक्षिदृश्यतासम्भावनायाम्; ईश ! हे परमस्वतन्त्रेति अयोग्यं प्रति तादृशानुग्रहकरणे कस्यचिदप्यनपेक्षतायां ज्ञेयम् । किञ्च, विष्णो ! हे सर्व्वव्यापक ! यद्वा, हे श्रीवृन्दावननिकुञ्जकुहरादिप्रवेशशील, इति चाक्षिदृश्यतार्थं दूरागमनश्रमादिकं नास्तीति । अथवा हे अनन्त, अपरिच्छिन्न ! विष्णो सर्व्वव्यापिन् ! तथापि हे दामोदरेत्येवं परमवात्सल्यविशेषेण तवाकृतं किमपि नास्तीति ध्वनितम् । अन्यत् समानमित्येषा दिक् २०४॥

इत्थं प्रेमविशेषेण परमोत्कण्ठया सह साक्षाद्दर्शनं प्रार्थ्य तत एव सद्योजातप्रेमभक्तिविशेषेण तस्य परमदौर्ल्लभ्यं मन्यमानस्तत्र च परमोपायभूतां प्रेमभक्तिमभिज्ञाय, यद्वा, सकृद्दर्शने मनोऽतृप्तिं विरहदुःखो-त्तरतां चाशङ्क्य सदा तद्वशीकरणाय प्रेमभक्तिमेवैकमुपायमभिज्ञाय; अत्र च परमापराधिनो मम कथं सा सम्भवेदित्याशङ्क्य श्रीभगवद्वात्सल्यमहिम्ना चासम्भाव्यमपि सर्व्वमेव सम्भवेदिति निश्चित्य मोक्ष-त्यागेन प्रेमभक्तिमेव प्रार्थयते—कुवेरेति । बद्धया गोप्या पाशैरुदूखले श्रृङ्खलितया मूर्त्या श्रीविग्रहेणैवेति तयोर्मध्ये

हे देव ! हे दामोदर ! हे अनन्त ! हे विष्णो ! मुझ पर प्रसन्न होओ । हे प्रभो ! हे ईश ! मैं दुःख परम्परा समुद्र निमग्न हूँ । मैं अज्ञ हूँ । करुणादृष्टि रूप वर्षा के द्वारा मेरी रक्षा कीजिये । मेरे नयन पथ में उदित हूजिये ॥२०४॥

हे दामोदर ! आपने जिस प्रकार उदूखल में पाशबद्ध होकर भी नलकुवर मणिग्रीव नामक कुवेर के पुत्रद्वय को मुक्त किया, और भक्ति का अधिकारी किया है, मुझको भी उसी प्रकार प्रेम-भक्ति प्रदान कीजिये । इसमें ही मेरा आग्रह है । मोक्ष में मेरा आग्रह नहीं है ॥२०५॥

नमस्तेऽस्तु दाम्ने स्फुरद्दीप्तिधाम्ने, त्वदीयोदरायाथ विश्वस्य धाम्ने ।
नमो राधिकायै त्वदीयप्रियायै, नमोऽनन्तलीलाय देवाय तुभ्यम् ॥२०६॥

स्वयं प्रवेशात् परमसुन्दरलीलादिविशिष्टस्य भगवतः साक्षाद्दर्शन-स्पर्शनादिकं सूचितम् । मोचितौ श्रीनारद-शापात् संसाराच्च, न केवलं तावदेव, परमभक्तिश्च ताभ्यां दत्तेत्याह—भक्तिं भजतः परमसाध्यत्वेनाश्रयतः, न कथञ्चिदपि त्यजत इति तथा तौ । एवञ्च प्रेमभक्तिरेव दत्तेत्यभिप्रेतम् । तथा च श्रीभगवद्वचनम् (श्रीभा १०।१०।४२)—'सञ्जातो मयि भावो वामीप्सितः परमोऽभवः' इति । अस्यार्थः— वां युवयोरीप्सितोऽपेक्षितः परमो भावः प्रेमा मयि सम्यग्जात एव, न भवः पुनर्जन्म संसारदुःखं वा यस्मात् स इति । हे दामोदर ! तथा तद्वत् स्वकां त्वच्चरणारविन्दैकाश्रयामेतद्रूपैकविषयां वा मे मह्यं प्रकर्षेण यच्छ देहि । ननु किमत्राग्रहेण ? कुवेरात्मजवन्मोक्षोऽपि गृह्यतामन्यथा जन्ममरणादिसंसारापत्तेः । तत्राह—नेति । इह अस्यां प्रेमभक्तावेव मम ग्रह आग्रेहोऽस्ति, न च मोक्षे ग्रहोऽस्ति । अयमर्थः—प्रेमभक्त्या संसारध्वंसो भवति चेत्तर्हि भवतु नाम, न स्याच्चेत्तर्हि माऽस्तु नाम; तत्र ममापेक्षा नास्तीति । अत्र गूढ़ोऽयं भावः— चिन्तामणौ करस्थे सर्व्वमेव स्वयं सेत्स्यति, किन्तदेकमात्रतुच्छद्रव्यग्रहणेनेति । यद्वा, 'हे दामोदर स्वकां प्रेमभक्तिं प्रयच्छ' इत्येवं पाशबद्धोदरभगवद्विषयकप्रेमभक्तिप्रार्थनया नित्यमुदरे पाशबन्धनाग्रहमागङ्क्याह—मोक्षे पाशबन्धनात्तव मोचने ममाग्रहो नास्ति किम् ? काक्वा अस्त्येवेत्यर्थः । किन्तु इह अस्मिन्नेव रूपे स्वकामसाधारणानां प्रेमभक्तिं प्रयच्छेति । यद्वा, इह वृन्दावने प्रेमभक्तिं प्रयच्छेत्यन्वयः । ततश्च तत्रैव तस्याः सुखविशेषाविर्भाव-कत्वात् प्रादुर्भावविशेषाच्च, तथा तस्य साक्षाद्दर्शनविशेषाकारत्वाच्च, तथा तत्रैव तद्विहारिश्रीभगवद्दिदृक्षा-विशेषाच्च, तत्र सदानिवासोऽपि प्रार्थित इत्यूह्यम्; अन्यच्च पूर्व्ववदेव ॥२०५॥

एवं स्तुतिं समापयन् स्वप्रार्थितसिद्धये भक्तिविशेषेण वा तदीयासाधारणपरिकरावयवपरिवारादीनपि प्रत्येकं पृथक् प्रणमति—नमस्तेऽस्त्विति । ते तव दाम्ने उदरबन्धनमहापाशाय नमोऽस्तु; कथम्भूताय ? स्फूरन्त्या दीप्तेस्तेजसो धाम्ने आश्रयाय, एवं तस्यापि ब्रह्मघनरूपताभिप्रेता । अथानन्तरं त्वदीयाय उदराय नमाऽस्तु, पाशबन्धेन तेनैव सौन्दर्य्यादेर्वात्सल्यादेर्बाल्यलीलादेश्च विशेषतः प्रकाशनात्; कथम्भूताय? विश्वस्य चराचरप्रपञ्चजातस्य धाम्ने आधाराय, तत एव चतुर्द्दशभुवनात्मक-कमलोत्पत्तेः; तत्रैव च मातरं प्रति वारद्वयं विश्वरूपप्रदर्शनादिति दिक् । एवमुदरबन्धनेन विश्वस्यापि बन्धनापत्तेः श्रीयशोदया विश्वमपि वशीकृतमिति ध्वनितम्; तथा ईशस्य बन्धनासम्भवेऽपि बन्धनस्वीकारेण भक्तवात्सल्यविशेषस्तथा बन्धनेन प्रपञ्चासङ्कोचावस्थित्यादिसमावेश्य तर्कागोचरत्वादैश्वर्य्यविशेषश्च ध्वनित इति दिक् । दामनमस्कारानन्तर-मुदरनमस्कारश्चोदरोपरि दाम्नो वर्त्तमानत्वात् यथोत्तरमुत्कर्षविवक्षया वा; इदानीं तदीयप्रियतमजनकृपयैव वाञ्छातीतमपि सर्व्वमेव सुसिध्येदित्याशयेन भगवतीं श्रीराधां प्रणमति—नम इति । तया च सर्व्वा एव गोपिका उपलक्ष्यन्ते, किंवा तासु मुख्यतमात्र सैवैकोक्ता । श्रीराधिकेति— सर्व्वदैव श्रीभगवदाराधनविशेषा-दन्वर्थसंज्ञा, अतएव त्वदीयप्रियेति । यद्वा, राधिकेति रूढ़िसंज्ञा । ततश्चाराधनाद्यनपेक्षया सा नित्यप्रियैवेति । तत्र च त्वदीया अपि सर्व्वे जनाः प्रियास्त्वत्प्रीत्या यस्याः, किमुत वक्तव्यं त्वमिति । एवं तस्यास्तस्मिन् प्रेमविशेषः सूचितः । तस्यै नमः, यद्वा, त्वत्प्रियायै इति । ततश्च यस्य त्वं प्रियोऽसि, सोऽपि जगद्वन्द्यः स्यात् । एषा च तवैव प्रिया, अतस्तस्यै नमोऽस्तु । ततश्च तया सह रासक्रीड़ादिकं परमस्तुतित्वेनान्ते वर्णयितुमिच्छन् तच्च परमगोप्यत्वेनानभिव्यञ्जयन् 'मधुरेण समापयेत्' इतिन्यायेन किञ्चिदेव सङ्केतेनोद्दिशन् प्रणमति— देवाय लोकोत्तरायेति, लीलानामपि लोकात्तराभिप्रेता । यद्वा, श्रीराधिकया सह निरन्तरक्रीड़ापराय,

निखिल प्रकाशमान तेज का आश्रय भवदीय उदरबन्धन महापाश को एवं विश्व के आधार स्वरूप आपके उदर को मैं प्रणाम करता हूँ । आपकी प्रियतमा राधा को भी मैं प्रणाम करता हूँ । हे अनन्त लीला-मय देव ! आपको प्रणाम करता हूँ ॥२०६॥